

УДК 341.43:94(477)«192»

**УКРАЇНЬСЬКА
МІЖВОЄННА ЕМІГРАЦІЯ В АВСТРІЇ
UKRAINIAN
INTERWAR EMIGRATION IN AUSTRIA**

Плазова Т. І.,

Кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (Львів, Україна), e-mail: tanielviv17@gmail.com

Plazova T. I.,

Ph.D., assistant professor of humanities, National Academy of the Army Hetman Petro Sahaidachny (Lviv Ukraine), e-mail: tanielviv17@gmail.com

Після поразки національно-визвольного руху в 1920–1921 роках українські вояки вимушені були вдатися до еміграції в сусідні країни, серед яких була і Австрія. Ще в часи Першої світової війни там було засновано кілька українських товариств, головною метою яких стало згуртування української інтелігенції Галичини та Наддніпрянської України для науково-видавничої та громадсько-політичної діяльності. Таким чином, в Австрії вже були створені досить сприятливі умови для перебування української еміграції під час війни, і особливо у повоєнні 20–ті роки.

В статті досліджується та аналізується питання української політичної еміграції в Австрії в першій половині ХХ ст. Саме в цей період національно-визвольний рух зазнав найбільшої невдачі, українські вояки змушені були покинути батьківщину та перебратися на чужину. Аналізується чисельність, соціальний статус та діяльність української політичної еміграції.

Ключові слова: українська політична еміграція, національно-визвольний рух, соціальний статус, національна свідомість, чисельність.

After the defeat of the national liberation movement in 1920–1921, Ukrainian soldiers were forced to emigrate to neighboring countries, including Austria. Even during World War I, several Ukrainian societies were founded there, the main purpose of which was to unite the Ukrainian intelligences of Galicia and the Dnieper Ukraine for scientific, publishing and socio-political activities. Austria has already created quite favorable conditions for the stay of Ukrainian emigration during the war, and especially in the postwar 20–ies.

The article examines and analyzes the issue of Ukrainian political emigration in Austria in the first half of the twentieth century. It was during this period that the national liberation movement suffered the greatest failure, Ukrainian soldiers were forced to leave their homeland and move to a foreign country. The quantity, social status and activity of Ukrainian political emigration are analyzed.

Keywords: Ukrainian political emigration, national liberation movement, social status, national consciousness, number.

Актуальність теми та постановка проблеми. Наприкінці 90-х років ХХ ст. в умовах побудови української державності перед науковцями постало ряд актуальних проблем, серед яких є й вивчення та аналіз проблеми розміщення української міжвоєнної еміграції в європейських країнах. Актуальність даної теми полягає в необхідності детального наукового дослідження еміграції цивільних та військових осіб, що активно впроваджували ідеї державотворчості та стояли біля витоків української національно-визвольної революції. На рубежі 20–30-х років ХХ ст. остаточно визначилися основні центри зосередження української еміграції в країнах Європи. Саме вони стали осередками розвитку української політичної думки за межами України, і саме їхня діяльність нагадувала про існування українського народу. Слід відмітити, що в більшості європейських держав загалом мало знали про

Україну, не сприймали її як геополітичну одиницю та не переймалися українським питанням. Погляди на українство як на явище малозначуще цілком відповідало проімперській концепції Заходу щодо розвитку колоніальних територій, як таких, що нездатні до самостійної державності.

На сучасному етапі для українських науковців стоїть завдання проаналізувати діяльність українських емігрантів за кордоном, їхні прагнення підтримувати дух національної свідомості, дослідити їхній вплив на подальший розвиток ідеї боротьби за незалежність на теренах України. Велике значення має й те, наскільки вони передали своїм нащадкам любов до України та прагнення бачити цю велику державу вільною від російської влади та суверенною.

Мета дослідження – полягає у висвітленні функціонування та діяльності української політичної еміграції в Австрії в 20–ті роки ХХ ст., дослідженні її чисельності та соціальної структури.

Для глибшого розуміння сучасного стану розробки проблеми варто дати загальну характеристику попередніх етапів її розвитку. Так, історики-марксистичні зображали еміграцію як контрреволюціонерів та зрадників, що втекли під захист «австрійської буржуазії» та вели безтурботне життя за кордоном. В українській зарубіжній історіографії період еміграції якнайповніше висвітлений у спогадах учасників подій, звісно з національно-державницьких позицій. Ця література містить багатий фактичний матеріал, але не позбавлена недоліків, таких як : наявність суб'єктивних оцінок авторів, відсутність дослідницького та аналітичного елементів тощо. Разом з тим невелика кількість досліджень, здійснених представниками академічного світу зарубіжного українства, становить науковий інтерес. Зокрема йдеться про спогади Д. Дорошенка. На особливу увагу заслуговують різноманітні видання української еміграції, а саме газети, тижневики, збірники статей, що збереглися до наших днів.

Після 1991 року докорінно змінилася історіографічна ситуація в Україні: утвердився дух плюралізму в науковій творчості, змінилися пріоритети, методологія та методи досліджень, вчені отримали доступ до заборонених раніше архівних матеріалів, частину з яких повернули з-за кордону. Саме завдяки архівним документам можна достеменно відтворити події тих часів, зокрема перебування української політичної еміграції на території Австрії в 20-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. До початку масової цивільної та військової еміграції з України найзначнішим осередком зосередження еміграції став Відень. Ще в 1915 році тут була заснована Загальна Українська Культурна Рада, яка проголосила своєю головною метою організацію українського культурного життя в умовах першої світової війни, згуртування української інтелігенції Галичини та Наддніпрянської України для науково-видавничої та громадсько-політичної діяльності [10, арк. 10]. В цьому ж році у Відні

створюється Загальна Українська Національна Рада, що здійснювала функції політичного представництва та координаційного центру українських політичних партій в період війни. В австрійському парламенті також діяла Українська парламентарна репрезентація [11, арк. 14]. Таким чином, в Австрії створились досить сприятливі умови для перебування української еміграції під час війни, і особливо у повоєнні 20–ті роки.

Одним із найчисельнішим та найпомітнішим центрів української політичної еміграції з початку 20–х років ХХ ст. стала Австрія, і, зокрема її столиця – Відень. Попри матеріальні труднощі, незнання мови, проблеми із працевлаштуванням та житлом значна частина емігрантів не відчувала жодних обмежень щодо політичної та партійної діяльності. В той час у Відні друкувалось багато різноманітних видань української еміграції, а саме тижневики «Нова доба», «Вперед», «Воля», збірники «Хліборобська Україна», «На переломі». В австрійській столиці перебували найпомітніші державні діячі доби Директорії та Центральної Ради. Але найчисельнішою групою емігрантів були вихідці з Галичини. «Галичани почували себе у Відні, як удома, – писав Д. Дорошенко, – тай не диво: багато з них цілими роками перебували тут, як посли до парламенту, інші служили тут на різних посадах» [1, с. 462]. Тут, зокрема, після приїзду уряду ЗУНР був заснований Закордонний центр ЗУНР. Загалом, територіально українська політична еміграція у Відні охоплювала всю Україну та Кубань. Щодо політичних поглядів, то між окремими діячами та цілими групами існували суперечки, особливо щодо місця перебування еміграційного уряду УНР – Тарнів (Польща). З цього приводу 23 грудня 1920 р. було створено організаційний комітет для скликання «Всеукраїнської Національної Ради». Незабаром, 4 січня 1921 р. в австрійській столиці відбулися установчі збори Ради за участю представників Галичини, Наддніпрянської України та Кубані, де головою було обрано С. Шелухіна. Саме на цьому зібранні було домовлено про необхідність допомоги усім «українським територіям ... перед рішачючими чинниками в обороні наших безспірних і справедливих національно–державних прав» [3, с. 72]. Однак незабаром, через внутрішні суперечки, віденська Рада припинила своє існування.

Толерантне ставлення з боку австрійських властей до уряду ЗУНР, дипломатичні акції Євгена Петрушевича здавалось сприяли досягненню поставлених цілей – не допустити утвердження польської влади в Галичині, Крім того, міжнародно–правовими підставами в цьому питанні було й те, що Польща отримала від західних держав тільки право на військову окупацію Галичини ще в липні 1919 р. Разом з тим на основі 91–ї статті Сен–Жерменського мирного договору, підписаного 10 вересня 1919 р. державами–переможцями у Першій світовій війні, з одного боку, і Австрією, з другого, суверенні права на Галичину відійшли до цих держав [5, с. 49].

Для швидкого звільнення краю з–під польської окупації 30 квітня 1921 р. Є. Петрушевич подав на розгляд держав Антанти проект «Основ державного устрою Галицької Республіки». Проект був складений на основі документів Швейцарії та виходив з того, що три головні народності Галичини, а саме українці, поляки та євреї, мали б користуватися однаковими правами [5, с. 58]. Інший напрямок діяльності еміграційного уряду ЗУНР полягав в опікуванні інтернованих колишніх вояків УГА та численної цивільної галицької еміграції, зосередженої найбільше у Відні. Саме тут на різних роботах працювала кількатисячна маса галицьких робітників, організованих у товариство «Єдність». Молоді політичні емігранти заснували організацію «Молода Галичина», головою якої був Д. Левицький.

Надзвичайно активним у громадсько–політичному житті у Відні було українське студентське товариство «Січ». Воно не припиняло своєї діяльності ще з часів заснування – 1867 року. Весною 1922 року членами товариства було 350 молодих людей, де 290 були вихідці з Галичини [6, арк. 1]. Щодо політичних напрямів, то в цей час у «Січі» їх було три: соціалісти, прибічники правих поглядів та демократи. Соціалісти (близько 30 чоловік) гуртувались навколо Драгоманівської громади, прибічники правих поглядів нараховувалось близько 20 чоловік та всі решта належали до демократичного центру [6, арк. 2]. Саме із середовища віденської «Січі» вийшли такі помітні суспільно–політичні діячі, як майбутній провідник ОУН А. Мельник, педагоги та науковці Ю. Полянський, М. Тершаковець, Я. Біленький, композитор Б. Кудрик та інші [2, с. 127]. Крім Відня, українські студенти утворили молодіжні товариства в інших австрійських містах, а саме у Граці та Леобені.

Досить значну групу політичних емігрантів в Австрії склали представники української наукової та творчої інтелігенції, які гуртувались навколо створеного у 1919 році М. Грушевським першого наукового закладу – Українського соціологічного інституту [8, арк. 3]. Слід відмітити, що саме інститут слугував основним місцем активної наукової, лекційної та пропагандистської діяльності вченого протягом всього періоду його перебування за рубежом. Ще одним видом діяльності в Українському соціологічному інституті було видання наукових праць українських вчених, що перебували в еміграції. Так, впродовж 1921–1922 рр. було видано 13 книг, що стало вагомим внеском у розвиток української науки [4, с. 44]. Окрім того, на протязі 1920–1922 рр. систематично виходили збірники «Борітеся–поборете», що мають значну цінність для дослідження історії політичної думки того часу. Видання інституту надсилались до бібліотек Наукового товариства ім. Шевченка та Ставропігійського інституту у Львові, українського клубу в Женеві, американських та канадських видавництв тощо. Так, в реалізації книг у Львові Грушевському активно допомагали професор К. Студинський,

бібліотекар книгарні НТШ К. Данькевич, управитель книгарні Ставропігійського інституту А. Хонацький, які вивчали попит українського населення Галичини на наукові видання вчених Українського соціологічного інституту, склали необхідні замовлення. У США та Канаді подібну роботу виконували колишні студенти Львівського університету – єпископ Української євангелістської церкви в США В. Кузів та редактор вінніпезького журналу «Канадійський ранок» З. Бачинський [9, арк. 267]. Наприкінці 1922 р. видання книг довелося припинити за браком коштів.

На протязі 1921–1922 рр. діяльність Українського соціологічного інституту зосереджувалась на лекторській та видавничій роботі. З ініціативи інституту 1 лютого 1921 року у приміщенні Українського робітничого товариства «Єдність» у Відні відкрилися річні безплатні загальні курси з суспільно–політичних наук для українських емігрантів. Тематика лекцій охоплювала питання політичної та загальної історії, соціології, політекономії. Загалом інститут мав бути автономним, незалежним, позапартійним науково–видавничим та педагогічним закладом, орієнтованим на розвиток суспільно–політичних наук.

Наприкінці 1922 р. через брак коштів поступово згортається діяльність Українського соціологічного інституту. Спершу припиняється видавнича робота, згодом освітянська та наукова. В листопаді 1923 р. М. Грушевський дає згоду обиратися членом Всеукраїнської академії наук та вирішує повернутися в Україну. Після його від'їзду, втрапивши організатора та керівника, інститут остаточно припиняє свою роботу [9, арк. 285].

В цілому, оцінюючи діяльність Українського соціологічного інституту у Відні, необхідно відзначити, що в нелегких умовах перебування в еміграції, не маючи достатніх коштів, М. Грушевський зумів розгорнути велику освітньо–наукову та видавничу діяльність та згуртувати навколо себе багатьох відомих представників української творчої інтелігенції.

Окрім вищезгаданих українських діячів у Відні перебували ще й професори О. Колеса, С. Дністрянський, С. Рудницький. Саме вони започаткували в австрійській столиці роботу Союзу українських журналістів та письменників на чолі з В. Кушніром та Товариство прихильників освіти на чолі з С. Дністрянським. Згодом вони стали авторами заснування в 1921 року Українського вільного університету, урочисте відкриття якого відбулося 17 січня в присутності представників усіх українських товариств та організацій [6, арк. 11]. Учасники зборів обрали Сенат Українського вільного університету, оголосили про створення двох факультетів та план роботи на найближчий термін. Слід відмітити, що навчання в університеті було безкоштовним.

При новоствореному університеті на постійній основі починають діяти систематичні навчальні курси. Загалом, в першому семестрі, а саме з лютого по травень 1921 р. було прочитано 315

лекцій. Заняття проходили в залах міських шкіл, які надала муніципальна рада Відня. Про науковий рівень викладання свідчить той факт, що на обох факультетах лекції читали 12 професорів та 3 доценти, серед яких були Д. Дорошенко, С. Дністрянський, М. Лозинський, С. Рудницький, О. Колеса, С. Шелухін [7, арк. 100].

Проте за кілька місяців в діяльності Українського вільного університету виникли труднощі, які унеможливили його існування в Австрії. Насамперед це були ріст інфляції та брак фінансування з боку Союзу українських журналістів та письменників. Також виникли проблеми із набором слухачів, оскільки значна частина української молоді переїхала до Праги. На надзвичайних зборах керівництвом університету було вирішено перенести навчальний заклад до чеської столиці, беручи до уваги ряд сприятливих умов та розуміння з боку влади Чехословаччини. В липні цього ж року Український вільний університет офіційно переїхав до Праги.

Аналізуючи нетривалий віденський період в діяльності університету, слід відмітити його велике значення для подальшого існування. Саме в Австрії була вироблена структура закладу, закладені основи діяльності, апробовані перші лекційні курси. Все це позитивно вплинуло на наступні роки існування університету в Празі (до 1945 р.).

На протязі 1922–1925 рр. чисельність української політичної еміграції в Австрії дещо зменшилась. Цьому слугували ряд суб'єктивних та об'єктивних причин, зокрема ріст інфляції, втрата роботи та повернення більшої частини галичан на батьківщину, переїзд емігрантів до інших країн. Загалом, на кінець міжвоєнного періоду кількість українців в Австрії не перевищувала 4 тис. осіб, які в основному проживали у Відні. Після приєднання Австрії до Німеччини націонал–соціалісти заборонили діяльність майже всіх українських організацій, окрім Українського національного об'єднання та гетьманської Української громади. Нова політика австрійського уряду не сприяла перебуванню української політичної еміграції на її теренах, забороняла видавничу та освітянську діяльність. Зрештою, з середини 30–х років змінилась політика не лише Австрії щодо українців – почали змінюватись відносини між багатьма європейськими державами.

Висновки. Розпорошені по багатьох країнах Європи, відчуваючи нестатки та труднощі життя на чужині, українські емігранти виявили достатні внутрішні сили для самоорганізації. Порятунком від деградації та психологічного нищення стали освіта, духовна і творча праця, самовдосконалення. Цьому сприяла широка культурно–просвітня діяльність, насамперед, найвидатніших українських політиків та вчених, які волею долі опинилися на чужині. На особливу увагу заслуговує те, що найбільш свідомі кола з–поміж емігрантів в умовах зарубіжжя не припинили політичної діяльності, спрямованої на відродження української державності. Поряд з тим, вони активно пропагували українське слово, історію, філософію, культуру. Завдяки окремим

особистостям виходила українська періодика, діяли гуртки та товариства, відкривались інститути та університети. Перебуваючи на чужині, українська молодь активно долучалася до пропагування національних ідей та традицій. І хоча становище української політичної еміграції в Європі змінювалось із віддаленням подій 1917–20 років, змінювався її статус, але попри те вони жили думкою про Україну, про повернення на батьківщину. Вони мріяли бачити її вільною та самостійною. В силу певних воєнних невдач в боротьбі з більшовицькою Росією, пов'язаних в першу чергу із недоотриманням обіцяної допомоги з боку інших держав, ці люди опинилися на чужині. Дехто з них повернувся на батьківщину, але сталінська машина терору згодом поквиталася за їхні національно-свідомі ідеї, дехто переїхав за океан, шукаючи більшого щастя для себе, але більшість все ж таки залишилась поблизу України, з надією повалити нав'язаний більшовицький режим. Ці люди згодом долучилися до боротьби за незалежність України в роки Другої світової війни.

Перспективи подальших наукових розвідок. На сучасному етапі дослідження даної проблематики історики назагал добре розкрили становище української політичної еміграції в Австрії, зокрема у Відні. Проаналізовано діяльність українських організацій та гуртків, наукових центрів. Тим не менше до сьогодні залишається відкритим питання вироблення тактики національно-визвольної боротьби після повернення на Батьківщину та чисельності українців в Австрії у міжвоєнний період. Малодослідженими є питання міжнародно-правового статусу навчально-наукових установ, заснованих українськими видними діячами в Австрії, роль духовенства як провідників національної української свідомості, залучення селянства до участі в політичних організаціях в еміграції.

Список використаних джерел

1. Дорошенко, Д., 1969. 'Мої спомини про недавнє–минуле (1914–1920)', Мюнхен: *Укр. вид-во*, 542 с.
2. Кухар, Р., 1990. 'Українське академічне товариство «Січ» у Відні', *Календар–альманах українського народного союзу на 1991 рік*, Нью-Йорк: *Вид-во «Свобода»*, 256 с.
3. Мазепа, І., 2003. 'Україна в вогні й бурі революції, 1917–1921', К.: *Темпора*, 607 с.
4. Потульницький, ВА., 1994. 'Нариси з української політології (1819–1991)', К.: *Либідь*, 320 с.
5. Трошинський, В., 1994. 'Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище', К.: *вид-чий дім «Альтернативи»*, 260 с.
6. 'Центральний державний архів вищих органів влади та управління України', Ф.4465, Оп.1, Спр.26.
7. Там само, Ф.3859, Оп.1, Спр.134.
8. 'Центральний державний історичний архів України у м. Києві', Ф.1233, Оп.1, Спр.66.
9. Там само, Ф.1235, Оп.1, Спр.266.
10. 'Центральний державний історичний архів України у м. Львові', Ф.399, Оп.1, Спр.1.
11. Там само, Ф.746, Оп.1, Спр.1.

References

1. Doroshenko, D., 1969. 'Moyi spomyny pro nedavnyu–mynule (1914–1920) (My memories of the recent past (1914–1920))', Myunkhen: *Ukr. vyd-vo*, 542 s.

2. Kukhar, R., 1990. 'Ukrayins'ke akademichne tovarystvo «Sich» u Vidni (Ukrainian Academic Society «Sich» in Vienna)', *Kalendar–almanakh ukrayinskoho narodnoho soyuzu na 1991 rik*, Nyu–York: *Vyd–vo «Svoboda»*, 256 s.

3. Mazepa, I., 2003. 'Ukrayina v vohni y buri revolyutsiyi, 1917–1921 (Ukraine in the fire and storm of revolution)', K.: *Tempora*, 607 s.

4. Potulnytsky, VA., 1994. 'Narys z ukrayinskoyi politolohiyi (1819–1991) (Essays on Ukrainian Political Science (1819–1991))', K.: *Lybid*, 320 s.

5. Troshchynskyy, V., 1994. 'Mizhvoyenna ukrayinska emigratsiya v Yevropi yak istorychne i sotsialno–politychne yavyshe (Inter–war Ukrainian emigration in Europe as a historical and socio–political phenomenon)', K.: *vyd. dim «Alternatyvy»*, 260 s.

6. 'Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (Central State Archive of the Supreme Governance and Management of Ukraine)', F.4465, Op.1, Spr.26.

7. Tam samo (Ibid), F.3859, Op.1, Spr.134.

8. 'Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. Kyievi (Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv)', F.1233, Op.1, Spr.66.

9. Tam samo (Ibid), F.1235, Op.1, Spr.266.

10. 'Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. Lvovi (Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv)', F.399, Op.1, Spr.1.

11. Tam samo (Ibid), F.746, Op.1, Spr.1.

* * *